

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 395

**Finanse i rachunkowość
na rzecz zrównoważonego rozwoju –
odpowiedzialność, etyka, stabilność finansowa
Tom 1. Finanse**

Redaktorzy naukowci
Grażyna Borys
Robert Kurek

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2015

Redakcja wydawnicza: Elżbieta Kozuchowska
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Magdalena Kot
Łamanie: Małgorzata Czupryńska
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2015

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-519-3

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
ul. Komandorska 118/120
53-345 Wrocław
tel./fax 71 36 80 602; e-mail:econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl
Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Joanna Antczak: Wpływ opłat środowiskowych na wyniki przedsiębiorstwa.....	11
Bartosz Bartniczak: Możliwości wykorzystania instrumentów zwrotnych w projektach z zakresu gospodarki odpadami.....	21
Sylwia Bożek, Beata Dubiel: Realizacja ryzyka nadzwyczajnego a kompensata jego skutków przez ubezpieczenie.....	30
Dorota Burzyńska: Zrównoważona gospodarka wodna na przykładzie metropolii paryskiej.....	42
Iwona Dorota Czechowska: Poszukiwanie rzetelności w kontekście kodeksów zawodowych na przykładzie sektora bankowego.....	53
Karolina Daszyńska-Żygadło, Bożena Ryszawska: Rola społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw w <i>sustainability transition</i>	62
Anna Dąbkowska: Udział kredytu bankowego w finansowaniu małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce i w Niemczech.....	73
Leszek Dziawgo, Danuta Dziawgo: Wybrane aspekty CSR na rynku finansowym. Wyniki badań na reprezentatywnej próbie polskiego społeczeństwa.....	84
Małgorzata Gorzalczyńska-Koczkodaj: Dysfunkcje systemu sprawozdawczości w jednostkach sektora finansów publicznych.....	94
Renata J. Jedlińska: Wpływ gospodarki wirtualnej na gospodarkę realną – wybrane zagadnienia.....	104
Szymon Kasprowski: Kontrola zasadności pobierania świadczeń w razie choroby i macierzyństwa w polskim systemie ubezpieczeń społecznych w latach 2005–2013.....	117
Lidia Kłos: Źródła finansowania ochrony środowiska w Polsce.....	129
Magdalena Kogut-Jaworska: Problem nadmiernego zadłużania się jednostek samorządu terytorialnego w Polsce wobec wyzwań rozwojowych w nowej perspektywie finansowej Unii Europejskiej 2014–2020.....	139
Jan Koleśnik: Postkryzysowe narzędzia analizy nadzorczej a poziom bezpieczeństwa europejskiego systemu bankowego.....	149
Bożena Kołosowska, Agnieszka Huterska: Wykupy obligacji korporacyjnych na rynku Catalyst w latach 2013–2014 – na przykładzie obligacji deweloperskich.....	158
Jolanta Korkosz-Gębska: Wspieranie i promocja innowacji ekologicznych na przykładzie województwa lubelskiego.....	168

Andrzej Koza: System kwotowy a zatrudnienie osób niepełnosprawnych w Czechach i w Polsce	178
Wojciech Krawiec: Inwestowanie zaangażowane społecznie jako forma realizacji koncepcji SRI	190
Danuta Król: Wybrane instrumenty wspierania rozwoju lokalnego	201
Barbara Kryk: ERES jako wyraz rangi środowiska naturalnego w statystyce publicznej	210
Robert Kurek: Bitcoin a ekonomiczne funkcje pieniądza	219
Elwira Leśna-Wierszółowicz: Istota nadzoru nad otwartymi funduszami emerytalnymi w Polsce	229
Irena Łacka: Problemy oceny efektywności podmiotów ekonomii społecznej	241
Ewa Mazur-Wierzbicka: Nakłady inwestycyjne w ochronie środowiska w Polsce	252
Jarosław Pawłowski: Ekorating telefonów komórkowych	263
Tomasz Potocki: Instytucjonalne uwarunkowania i mechanizmy podnoszenia świadomości finansowej	274
Adriana Przybyszewska: Zagrożenia i grupy ryzyka współczesnych mikro-finansów	286
Ewa Spigarska: Opłata za gospodarowanie odpadami jako dochód gminy....	297
Błażej Suproń: Wpływ elektronicznego systemu poboru opłat drogowych na inwestycje przedsiębiorstw na przykładzie województwa zachodniopomorskiego	307
Magdalena Swacha-Lech: Problem świadomości finansowej w kontekście gromadzenia oszczędności emerytalnych	317
Marta Szaja: Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju a planowanie przestrzenne na szczeblu lokalnym	331
Marek W. Szewczyk: Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju ekonomicznego powiatów województwa lubelskiego	342
Magdalena Ślebocka: Finansowy aspekt koncepcji rewitalizacji miast w świetle założeń do projektu ustawy o rewitalizacji	355
Aneta Tylman: Rewitalizacja jako kluczowy aspekt polityki finansowania i rozwoju zrównoważonego miast	364
Stanisław Wieteska: Emisja dwutlenku węgla przez pojazdy mechaniczne jako element zewnętrznych kosztów transportu drogowego w Polsce.....	372
Rafał Wilczyński: Znaczenie struktury właścicielskiej spółek publicznych dla rozwoju polskiego rynku kapitałowego w latach 2008–2012	386
Andrzej Wołoszyn, Romana Głowicka-Wołoszyn: Nierówności dochodowe gospodarstw domowych w Polsce w kontekście zrównoważonego rozwoju	396
Justyna Zabawa: Ekologiczne wyzwania współczesnej bankowości – przypadek grupy Deutsche Bank	408
Agnieszka Żołądkiewicz: Ekogospodarka w działalności banków jako przejaw koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu	418

Summaries

Joanna Antczak: Impact of environmental fees on company's financial results	11
Bartosz Bartniczak: The ability to use repayable instruments in projects relating to waste management.....	21
Sylvia Bożek, Beata Dubiel: Materialization of the exceptional risk vs. compensation of its effects by insurance.....	30
Dorota Burzyńska: Sustainable water management on the example of Paris Metropolis.....	42
Iwona Dorota Czechowska: The search for fairness in the context of professional codes on the example of the banking sector.....	53
Karolina Daszyński-Żygadlo, Bożena Ryszawska: The role of corporate social responsibility in <i>sustainability transition</i>	62
Anna Dąbkowska: The share of bank credit as sources of SMEs financing in Poland and in Germany	73
Leszek Dziawgo, Danuta Dziawgo: Selected aspects of CSR in the financial market – survey results on a representative sample of Polish society.....	84
Małgorzata Gorzalczyńska-Koczkodaj: Dysfunctions of the reporting system in public finance sector units	94
Renata J. Jedlińska: The effect of virtual economy on the real economy – selected issues.....	104
Szymon Kasprowski: The inspection of legitimate receiving of benefits in case of sickness and maternity in the Polish social insurance system in the years 2005–2013.....	117
Lidia Klos: Sources of financing the environmental protection in Poland.....	129
Magdalena Kogut-Jaworska: Problems of excessive indebtedness of self-government units in Poland in the context of rising challenges for development in the European Union's financial perspective for 2014–2020.....	139
Jan Koleśnik: Post-crisis tools of the supervisory review process vs. the level of safety of the European banking system.....	149
Bożena Kołosowska, Agnieszka Huterska: Corporate bond redemption on the Catalyst market in the years 2013–2014 – the example of the property developers bonds	158
Jolanta Korkosz-Gębska: Supporting and promotion of eco-innovations based on The Lubelskie Voivodeship	168
Andrzej Koza: Quota scheme vs. employment of people with disabilities in The Czech Republic and Poland.....	178
Wojciech Krawiec: Impact investing as a form of the realization of SRI conception.....	190
Danuta Król: Some local development support tools	201

Barbara Kryk: EEEA as evidence for the importance of the natural environment in public statistics	210
Robert Kurek: Bitcoin vs. economic functions of money	219
Elwira Leśna-Wierszółowicz: The essence of supervision of open pension funds in Poland	229
Irena Łącka: Problems of effectiveness evaluation of social economy entities	241
Ewa Mazur-Wierzbicka: Investment outlays in the environmental protection in Poland	252
Jarosław Pawłowski: Eco rating of mobile phones	263
Tomasz Potocki: Institutional conditions and mechanisms which improve the level of financial capabilities	274
Adriana Przybyszewska: Hazards and risk groups of modern microfinance	286
Ewa Spigarska: Fee for waste management as an income of a commune	297
Błażej Suproń: Influence of electronic road toll collection system on business investments on the example of The West Pomeranian Voivodeship	307
Magdalena Swacha-Lech: The problem of financial awareness in the context of gathering of retirement savings	317
Marta Szaja: The realisation of sustainable development concept vs. local-level spatial planning	331
Marek W. Szewczyk: Spatial diversity of economic development of poviats of The Lubelskie Voivodeship	342
Magdalena Ślebocka: Financial aspect of the concept of urban renewal in the light of the objectives of the project of Revitalization Act	355
Aneta Tylman: Revitalization as the key aspect of the financing and urban sustainable development policy	364
Stanisław Wieteska: Carbon dioxide emissions by motor vehicles as part of the external costs of road transport in Poland	372
Rafał Wilczyński: Significance of public companies ownership structure for Polish capital market development in the years 2008–2012	386
Andrzej Wołoszyn, Romana Głowicka-Wołoszyn: Income inequality of Polish households in the context of sustainable development	396
Justyna Zabawa: Environmental challenges of contemporary banking – the case of Deutsche Bank Group	408
Agnieszka Żołądkiewicz: Ecomanagement in the activities of banks as a manifestation of the concept of corporate social responsibility	418

Tomasz Potocki

Uniwersytet Rzeszowski
e-mail: tpotocki@gmail.com

INSTYTUCJONALNE UWARUNKOWANIA I MECHANIZMY PODNOSZENIA ŚWIADOMOŚCI FINANSOWEJ

INSTITUTIONAL CONDITIONS AND MECHANISMS WHICH IMPROVE THE LEVEL OF FINANCIAL CAPABILITIES

DOI: 10.15611/pn.2015.395.26

Streszczenie: Niski poziom świadomości finansowej, szczególnie w kontekście ostatniego kryzysu finansowego, stał się w ostatnich latach przedmiotem ożywionej debaty międzynarodowej, przedmiotem wydawanych rekomendacji i zaleceń Komisji Europejskiej, OECD i Banku Światowego, a w szczególności punktem narodowych strategii rozwoju wielu krajów świata. Problem niskiej świadomości finansowej jest tym istotniejszy, im coraz mniejsza jest skuteczność stosowanych obecnie mechanizmów edukacji finansowej. Dlatego coraz częściej stosuje się holizm w podejściu do instytucjonalnych mechanizmów podnoszenia świadomości finansowej. Celem artykułu jest przedstawienie argumentów teoretycznych i badawczych wspierających następującą tezę badawczą: „W obliczu rozwoju systemu finansowego i finansjalizacji życia społeczno-ekonomicznego istnieje konieczność wdrażania holistycznych mechanizmów instytucjonalnego podnoszenia świadomości finansowej”. Podjęcie przez autora niniejszej tematyki wynika z braku szerszej dyskusji naukowej poświęconej holistycznym, instytucjonalnym metodom podnoszenia świadomości finansowej. Artykuł ten ma charakter metodyczny i przeglądowy. W artykule zastosowano analizę krytyczną źródeł literaturowych. Wnioski wskazują na brak programów, które spełniałyby założenia holistycznego podejścia i wskazują na istotną rolę władz lokalnych w ich wdrażaniu.

Słowa kluczowe: świadomość finansowa, wiedza finansowa, edukacja finansowa, rozwój systemu finansowego, decyzje finansowe, psychologia ekonomiczna.

Summary: The very low level of financial capabilities, especially in the context of the recent financial crisis has become a hot international debate. It has results in the number of recommendation issued by OECD, World Bank as well as the European Commission. The financial education fallacy forces the new institutionalized and holistic framework of rising financial capabilities. The main aim of the paper is to present theoretical and research arguments supporting the research thesis: “In the face of overwhelming financialization there is an urgent need for financial capabilities improvement but only with the usage of new institutionalized

and holistic framework". The critical review of international and domestic research was applied to answer the research question.

Keywords: financial capabilities, financial literacy, financial education, financialisation, financial decisions, economic psychology.

*Nie da się rozwiązać problemów tym samym sposobem myślenia,
które je spowodowało*

Albert Einstein

1. Wstęp

Ostatni kryzys finansowy z przełomu lat 2007/2008 ujawnił bardzo wysoki poziom analfabetyzmu finansowego wśród większości krajów świata [OECD 2005, 2009; The World Bank 2014; Komisja Europejska 2008]. Dodatkowo kryzys ten ukazał, że osoby o niskim poziomie świadomości finansowej¹ są bardzo podatne na manipulację ze strony instytucji finansowych i parafinansowych, dużo częściej są zagrożone bankructwem, a w konsekwencji ubóstwem (por. [Johnson, Sherraden 2007; Świecka 2008; Flejterski 2008; Bywalec 2009; Iwanicz-Drozdowska (red.) 2011; Maciejasz-Świątkiewicz 2013]). W tych przypadkach podnoszenie świadomości finansowej może znacząco zmniejszyć koszty pomocy i ochrony prawnej ponoszonej przez państwo [Atkinson, Messy 2013, s. 144]. Należy też zaznaczyć, że w rozwiązanie powyższych problemów powinny włączyć się banki komercyjne [Korenik 2009, s. 140].

Narzędzia podnoszenia świadomości finansowej są częścią rozwiązań instytucjonalnych gwarantujących bezpieczeństwo systemu finansowego, szczególnie że świadomość finansowa jest jednym z czterech jego filarów [Iwanicz-Drozdowska 2008, s. 32]. Narzędzia podnoszenia świadomości finansowej należy zaliczyć do popytowych, aktywnych metod zapobiegających problemom, takim jak: marginalizacja, wykluczenie finansowe, społeczne czy walka z ubóstwem. Szczególnie że w metodologii GUS brak równowagi budżetowej, będący wynikiem nieposiadania świadomości finansowej (w obrębie głównie podstawowych umiejętności zarządzania budżetem domowym), uznawany jest za objaw wielowymiarowego ubóstwa, a dotkniętych nim było 15% gospodarstw domowych w 2011 r. w Polsce [GUS 2013, s. 50].

---

¹ Termin świadomości finansowej podawany za [Flejterski 2008, s. 100–103] oraz [Iwanicz-Drozdowska (red.) 2011, s. 13–17]. Pod pojęciem świadomości finansowej autor rozumie: Wiedza – wiedza i rozumienie terminów, zagadnień matematyki finansowej i mechanizmów finansowych; Umiejętności – zastosowanie nabytej wiedzy finansowej w kalkulacjach finansowych i podejmowanych decyzjach finansowych; Postawa – chęć, motywacja i gotowość do wykorzystania posiadanych zasobów wiedzy i umiejętności do osiągania odpowiednich, odpowiedzialnych zachowań finansowych.

Sama ochrona prawna klientów instytucji finansowych jest dalece niewystarczająca, bo – jak wskazuje Bogacka-Kisiel – „nie nadążają za zmianami zachodzącymi w coraz bardziej globalnej gospodarce” [Bogacka-Kisiel (red.), 2012, s. 13]. Okazuje się także, że dwa najbardziej popularne i rekomendowane narzędzia funkcjonujące w Polsce, tj. zwiększanie dostępności usług finansowych skutkujących wzrostem inkluzji finansowej oraz oferowanie szkoleń i kursów poświęconych tematyce finansów osobistych w ramach programów edukacji finansowej, mogą być dalece niewystarczające [Atkinson, Messy 2013; Willis 2011; Holzmann 2010; Han, Sherraden 2009]. Oznacza to, że bez zmian o charakterze instytucjonalnym, promowania podejścia holistycznego, narzędzia takie jak edukacja finansowa, inkluzja finansowa mogą wręcz szkodzić osobom zagrożonym ubóstwem i pogłębiać ich proces marginalizacji i wykluczenia społecznego [Johnson, Sherraden 2007, s. 122]. Tym samym kluczowy w instytucjonalnych narzędziach podnoszenia świadomości finansowej staje się właśnie holizm, obejmujący dwa główne procesy: socjalizację ekonomiczną wraz z edukacją ekonomiczną, wspierane przez trzeci mechanizm, tj. narzędzia finansowe czerpiące z dokonań psychologii ekonomicznej (zob. rys. 3) [Sherraden 2010, s. 19].

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie argumentów teoretycznych i badawczych wspierających następującą tezę badawczą: „W obliczu rozwoju systemu finansowego i finansjalizacji życia społeczno-ekonomicznego istnieje konieczność wdrażania holistycznych mechanizmów instytucjonalnego podnoszenia świadomości finansowej”. Podjęcie przez autora niniejszej tematyki wynika z braku szerszej dyskusji naukowej poświęconej holistycznym, instytucjonalnym metodom podnoszenia świadomości finansowej. Artykuł wpisuje się w nurt badań subdyscypliny nauki finansów poświęconych finansom osobistym [Flejterski 2007, s. 93–95], szczególnie przez uwzględnianie w analizie uwarunkowań społeczno-kulturowych i psychologicznych (szerzej w [Bogacka-Kisiel (red.) 2012; Flejterski 2008, 2007; Świecka 2008; Świecka (red.) 2014; Wąsowicz-Kiryło 2008; Zaleśkiewicz 2011; Iwanicz-Drozdowska (red.) 2011]). Artykuł ten ma charakter metodyczny i przeglądowy. W opracowaniu zastosowano analizę krytyczną źródeł literaturowych. Struktura artykułu jest podporządkowana celowi badawczemu.

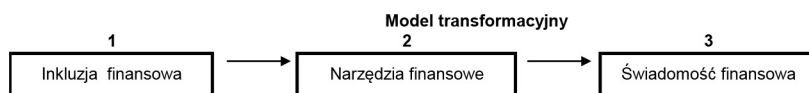
2. Uwarunkowania systemowe niskiej świadomości finansowej w Polsce

Skutki braku świadomości finansowej są odczuwalne zarówno na poziomie mikro, jak i makro [Lusardi, Mitchell 2006, 2013; Lusardi, Tufano 2009; van Rooij, Lusardi, Alessie 2007], skutkują też pogłębiającymi się nierównościami dochodowymi [Ameriks, Caplin, Leahy 2003, a także wzmacniają wykluczenie społeczne i mogą pogłębiać ubóstwo [Szopa i Szopa 2011; Iwanicz-Drozdowska (red.) 2011]. Choć świadomość finansowa jest zmienną endogeniczną, to powodów jej braku szcze-

gólnie w krajach postsocjalistycznych należy upatrywać także w wielu czynnikach egzogenicznych.

Kraje postkomunistyczne w szczególności nie tworzyły uwarunkowań instytucjonalnych wspierających rozwój świadomości finansowej. To upośledzenie kraje postkomunistyczne (w tym także Polska) „zawdzięczają” najpierw ustrojowi socjalistycznemu, następnie transformacji systemowej i obecnie postępującemu rozwojowi systemu finansowego (wraz z procesami finansjalizacji życia społeczno-ekonomicznego). System komunistyczny nie wspierał społeczeństwa w oszczędzaniu. Wysoka inflacja i stały deficyt towarowy promowały wręcz odwrotne postawy konsumenckie [Goszczyńska 2010, s. 119]. Dodatkowo system ten nie wymagał tworzenia komponentu kapitału ludzkiego odpowiadającego za skuteczne i odpowiedzialne decyzje finansowe, tj. świadomości finansowej. Paternalizm państwowy w tym zakresie skutkujący „przywilejami”, które były jego immanentną cechą, tj. pełny protekcyjizm skutkujący stabilizacją zawodową i finansową, powodował wręcz bierność decyzyjną [Goszczyńska 2010, s. 231]. Szczególnie problem ten dotyczył mieszkańców małych miejscowości i regionów wiejskich, gdzie nie występowała tzw. dochodowa premia aglomeracyjna. W regionach tych bowiem nakładały się na siebie trzy czynniki pogłębiające dystans do ośrodków wielkomiejskich, tj. czynnik finansowy (zbyt droga edukacja), społeczno-psychologiczny (samowykluczenie będące wynikiem braku motywacji), instytucjonalny (niska jakość najniższych poziomów kształcenia) [Kozarzewski 2008, s. 172].

Transformacja systemowa w Polsce z gospodarki kierowanej przez państwo do gospodarki kierowanej przez mechanizm rynkowy spowodowała, że tylko nieliczna grupa gospodarstw domowych poradziła sobie w nowej rzeczywistości, a wiele z nich uznaje się za „przegryanych” [Szopa (red.) 2012, s. 9]. Z czasem transformacja pokazała także spadek zdolności repartycyjnych systemów emerytalnych, głównie jako efekt procesu transformacji demograficznej [Flejterski 2007, s. 132]. Spowodowało to przesunięcie odpowiedzialności za przyszłą emeryturę z państwa na społeczeństwo. Społeczeństwo, które było na tę zmianę zupełnie nieprzygotowane pod kątem posiadanej świadomości finansowej. Świadomość finansowa była budowana głównie poprzez własne doświadczenia osób korzystających z usług i produktów bankowych (zob. rys. 1). Tym samym pierwsze dziesięć lat to nie tylko próba dostosowania się społeczeństwa polskiego do nowych warunków wolnorynkowych, lecz także ciągły czas „prób i błędów”, często bardzo kosztownych, nie tylko finansowych, lecz także, a może nawet przede wszystkim, tych o naturze psychologicznej. Szczególnie w obliczu towarzyszącego tym sytuacjom tzw. wielkiego szoku transformacyjnego (drastycznych spadków dochodów) w początkowych latach transformacji [Bywalec 2010, s. 262]. Te nietrafione decyzje finansowe, inwestycyjne, oszczędnościowe i ubezpieczeniowe (albo ich brak) skutkowały słabą alokacją zasobów finansowych i nie przekładały się na wzrost finansowego dobrobytu społeczeństwa. Dodatkowo mogły zmniejszać poziom zaufania do sektora finansowego. Odpowiada zatem budowaniu płytkiej świadomości finansowej według Flejterskiego [2008, s. 100].

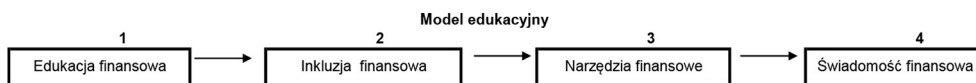

Rys. 1. Model transformacyjny budowania świadomości finansowej

Źródło: opracowanie własne.

Jak bardzo istotny jest to fakt, pokazują wyniki badań światowych, które wskazują, że osoby posiadające odpowiedni poziom świadomości finansowej dużo efektywniej planują swoją przyszłą emeryturę, lokują większe środki finansowe na ten cel, raczej nie ulegają pokusie samokontroli, finalnie gwarantując sobie finansowe bezpieczeństwo w przyszłości (zob. szerzej [Hastings, Mitchell 2011; Lusardi, Tufano 2009; Lusardi, Mitchell 2006, 2013; van Rooij, Lusardi, Alessie 2007; Smyczek 2013; Świecka (red.) 2014]).

Ostatnie kilkanaście lat to znaczący rozwój systemu finansowego i postępująca finansjalizacja życia społeczno-ekonomicznego. Roy wskazuje na tzw. finansjalizację rozwoju gospodarczego [Roy 2010, s. 31]. W opinii Finlaysona przyczyniła się ona do: „zmiany indywidualnych zachowań, relacji w stosunku do finansów, prawdopodobnie także formułowanych oczekiwań i aspiracji jednostki” [Finlayson 2009, s. 402]. Froud, Johal i Williams stwierdzili, że ten wpływ jest dużo bardziej istotny, gdyż rynki finansowe zaczęły kształtować zachowania indywidualne [Froud, Johal, Williams 2002, s. 120]. Finansjalizacja zmieniła zatem relację pomiędzy jednostką a rynkiem finansowym nie tylko w kontekście ekonomicznym, lecz także w kontekście psychologicznym, społecznym czy kulturowym. Szczególnie że – jak wskazuje Harasim – poziom rozwoju rynków finansowych i oferowanych usług wpływa znacząco na podejmowane decyzje finansowe gospodarstw domowych [Harasim (red.) 2010, s. 28–30]. Tym samym rosnąca rola decyzji finansowych potęguje ryzyko decyzji finansowych i konsekwentnie finansowego dobrobytu. Flejterski wskazuje, że „w zaawansowanej nowoczesności społeczna produkcja bogactwa idzie w parze ze społeczną produkcją ryzyka, z czego wynika nowy paradygmat społeczeństwa ryzyka” [Flejterski 2007, s. 59]. Spowodowało to wzrost potrzeby edukacji ekonomicznej i rozszerzenie modelu o ten komponent (zob. rys. 2).

Rys. 2. Model edukacyjny budowania świadomości finansowej

Źródło: opracowanie własne.

Jak trudne jest to wyzwanie, wskazują Atkinson i Messy, stwierdzając, że fundamentalnym celem wsparcia instytucjonalnego w zakresie budowania świadomości

finansowej jest „zmiana postawy, zachowania i motywacji odbiorcy programu” [Atkinson, Messy 2013, s. 8]. Cytat ten podkreśla olbrzymią rolę komponentu psychologicznego, a tym samym dorobku psychologii ekonomicznej, zwłaszcza finansów behawioralnych i psychologii finansowej², w podejmowaniu skutecznych decyzji finansowych budujących ich dobrobyt finansowy (por. [Świecka 2008; Świecka (red.) 2014; Bogacka-Kisiel (red.) 2012]). Trudność tego procesu wynika z dwóch ważnych trendów. Po pierwsze, postępująca rewolucja informatyczna w ostatnich dwudziestu latach powoduje, że produkty finansowe stają się coraz bardziej skomplikowane, a wdrażanie nowych technologii i dostarczanie olbrzymiej ilości informacji daje społeczeństwu poczucie złudnej pewności i bezpieczeństwa w procesie podejmowania decyzji finansowych i tylko dostarcza instytucjom sektora finansowego dodatkowych możliwości manipulacji nimi. Po drugie, wraz z postępującym naśladowaniem wolnorynkowych wzorców zachowań zwiększa się poziom aspiracji społeczeństwa, co nakłada dodatkową presję na podejmowane decyzje finansowe, wzmacniając wzorce „życia na kredyt”, braku akumulacji oszczędności, infantyli-zacji edukacji i stagnacji satysfakcji z życia (szerzej [Bywalec 2010, s. 194–239]). Szopa definiuje to zjawisko jako „ekonomizm”, wskazując, że „przedmiotem aspiracji i transakcji społeczeństw nowoczesnych są towary i pieniądze” [Szopa (red.) 2012, s. 8].

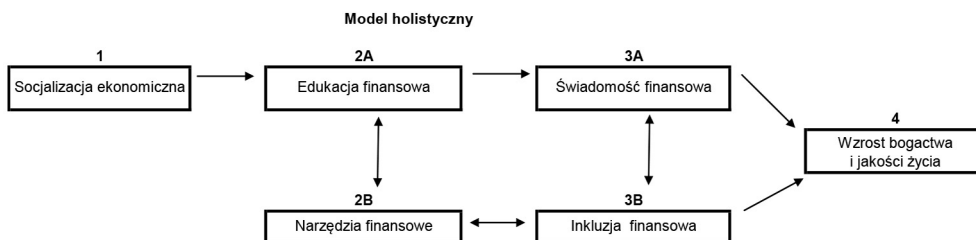
Spółeczeństwo poddawane ciągłej próbie „silnej woli” i „samokontroli” nawet przy wysokim poziomie świadomości może mieć trudność w podejmowaniu skutecznych decyzji finansowych. Dlatego edukacja finansowa ma sens, ale tylko wówczas, gdy jest wspomagana dodatkowymi instytucjonalnymi mechanizmami, które zamiast uczyć ludzi, jak nie popełniać błędów decyzyjnych, biorą je pod uwagę przy ich tworzeniu (por. [de Meza, Irlenbusch, Reyniers 2008]). Bez dorobku psychologii ekonomicznej nie będzie to możliwe, a działania edukacyjne nie przyniosą wymiernych efektów [de Meza, Irlenbusch, Reyniers 2008, s. 2], szczególnie że profil psychologiczny społeczeństwa polskiego oparty jest na impulsywności i niechęci do myślenia perspektywicznego [Wójcik 2010; za: Bogacka-Kisiel (red.) 2012, s. 13].

3. Komponenty holistycznego podejścia do podnoszenia świadomości finansowej w Polsce

Holizm w instytucjonalnym podejściu do podnoszenia świadomości finansowej obejmuje dwa główne procesy: socjalizację ekonomiczną, edukację ekonomiczną, wspierane przez trzeci, tj. narzędzia finansowe³ czerpiące z dokonań psychologii ekonomicznej (zob. rys. 3).

² Zob. definicje i różnice w [Wąsowicz-Kiryło 2008, s. 21].

³ Rozumiane jako produkty i usługi finansowe (termin za: [Iwanicz-Drozdowska 2009, s. 10]).

Rys. 3. Holistyczny mechanizm podnoszenia świadomości finansowej

Źródło: [Sherraden 2010, s. 19].

W modelu tym proces budowania świadomości finansowej rozpoczyna się od socjalizacji ekonomicznej⁴, najczęściej w szkole podstawowej lub gimnazjum. Procesy socjalizacyjne, szczególnie wśród gospodarstw domowych zagrożonych wykluczeniem i ubóstwem oraz tych bez odpowiedniego przygotowania finansowego rodziców, powinny obejmować zarówno rodziców, jak i dzieci, gdyż w ten sposób oba pokolenia mogą poważnie skorzystać na tym procesie [Lusardi, Mitchell, Curto 2009, s. 23]. Socjalizacja odpowiada zatem budowaniu głębokiej świadomości finansowej według Flejterskiego [2008, s. 100]. Budowane „właściwe nawyki” są dodatkowo „wspomagane” w procesie edukacji⁵, który wykorzystuje narzędzia finansowe jeszcze przed inkluzją finansową. Powoduje to, że osoba taka rozumie ich działanie i zdobywa doświadczenie jeszcze przed wejściem w dorosłe życie. Wraz z pogłębiającą się inkluzją rośnie świadomość finansowa oraz korzystanie z coraz bardziej wyszukanych narzędzi finansowych. Właściwie skonstruowane narzędzia finansowe natomiast powinny pozwalać przewyżczać ograniczenia psychologiczne i zmieniać zachowania finansowe klientów [Atkinson, Messy 2013, s. 18]⁶. Są one zatem

⁴ Socjalizacja ekonomiczna, jak wskazuje Roland-Levy: „dotyczy tak zwanej ekonomii dla niefachowców, nazwanej także naiwną ekonomią” [Roland-Levy 2004, s. 277]. Definicja ta wskazuje, że jej odbiorcą może być każdy niezależnie od pochodzenia, poziomu dochodów, miejsca zamieszkania czy poziomu wykształcenia. Jest także coraz większym przedmiotem zainteresowania ekonomistów w Polsce, którzy w swoich pracach wskazują jej istotną rolę w podejmowaniu skutecznych decyzji finansowych (zob. [Flejterski 2008, s. 100–105; Bogacka-Kisiel (red.) 2012, s. 71]), edukacji finansowej i wykluczenia finansowego [Iwanicz-Drozdowska (red.) 2011, s. 21–22, 216] czy walki z wykluczeniem społecznym i ubóstwem [Ślęzak 2012, s. 145].

⁵ Edukacja finansowa definiowana jest przez OECD jako „proces, dzięki któremu konsument finansowy podnosi poziom świadomości nt. narzędzi i terminów finansowych, a poprzez dostarczaną informację, instrukcje i obiektywne rekomendacje podnosi poziom swoich umiejętności i kompetencji, aby stawać się bardziej świadomym ryzyk i szans, aby podejmować świadome decyzje finansowe, aby wiedzieć, do kogo udać się po konsultację finansową i jakie decyzje podjąć, aby podnosić poziom finansowego *well-being*” [OECD 2005, s. 26].

⁶ Mechanizm konstrukcji takich narzędzi finansowych opisują Thaler i Sunstein, a w odniesieniu do osób najuboższych Han i Sherraden [2009]. Przykładem takich narzędzi w kontekście ograniczeń płynących z niskiego poziomu świadomości jest tzw. Szybkie Przystąpienie (*Quick Enrollment*) [Lu-

komplementarne do innych mechanizmów podnoszenia świadomości finansowej (tj. edukacji i socjalizacji). Efektywność stosowanych narzędzi finansowych wiąże się także z ich niskimi kosztami. Jak wskazuje Willis, „edukacja finansowa związana z planowaniem emerytury okazała się dużo bardziej kosztowna i mniej efektywna aniżeli narzędzia tzw. Szybkiego lub Automatycznego Przystąpienia” [Willis 2011, s. 432], wraz z mechanizmem zachęt finansowym [Altman 2012, s. 683].

Projekty łączące w sobie te trzy komponenty i dedykowane osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym i marginalizacją należą do najrzadziej spotykanych (zob. przegląd w: [Buckland 2011, s. 6, 26–28, 39, 41–44]). Należą do nich programy typu *Individual Development Account* (w skrócie IDA). Łączą w sobie elementy heurystycznej edukacji finansowej, wraz z metodą, głównie nauką przez doświadczenie, oraz inkluzją finansową (już na etapie szkolnym), funkcjonując najczęściej pod nazwą projektów tzw. bank w szkole (*school bank*) [Johnson, Sherraden 2007, s. 126–131]. Ich główną zaletą jest to, że uczniowie, ucząc się podstaw arytmetyki finansowej, prowadzonej najczęściej przez pracowników instytucji finansowych (partnera projektu), mają okazję oszczędzać na specjalnie dla nich przygotowanych bezpłatnych kontach. Wprowadzony odpowiedni system zachęt (bonusy za dołączenie do projektu, uczestnictwo w modułach kursów z edukacji finansowej, za systematyczne wpłaty, za ukończenie projektu, za kontynuację projektu na wyższych poziomach edukacji itd.) powoduje, że szczególnie osoby z rodzin o bardzo niskich dochodach mogą otrzymać nawet dwu-, trzykrotność zaoszczędzanych środków [Johnson, Sherraden 2007, s. 126–131]. Jak wskazują Johnson i Sherraden, dla niektórych rodzin oznacza to pokrycie kosztów dwóch lat edukacji na poziomie wyższym [Johnson, Sherraden 2007, s. 130].

Tego typu projekty edukacyjne wciąż jeszcze należą do mniejszości i stanowią dużą lukę edukacyjną, a tym bardziej badawczą [Sherraden 2010, s. 6]. W Polsce tego typu programów opartych na założeniach IDA, zgodnie z najlepszą wiedzą autora, się nie prowadzi⁷. Ze względu na szczególną ekspozycję na ryzyko dalszej marginalizacji i ubóstwo, społeczność podatna na niski poziom świadomości finansowej, z regionów wiejskich i peryferyjnych – badania na tych grupach powinny stać się priorytetem najpierw edukacyjnym, poprzez realizację projektu typu IDA, a następnie badawczym, gdyż mogą dostarczać szczególnie istotnych informacji dla rządzących i formułowanych priorytetów instytucjonalnych mechanizmów podno-

---

sardi, Mitchell 2013, s. 45] lub Automatyczne Przystąpienie (*Automatic Enrollment*) [Hastings, Mandrian, Skimmyhorn 2012, s. 26].

⁷ Najbardziej zaawansowane wydają się: 1) program edukacyjny Zaplanuj swoją Przyszłość dedykowany mieszkańcom wsi, odchodzący od tematyki edukacji finansowej i kontynuowany w ramach projektu ABC przedsiębiorczości na wsi przez Fundację Wspomagania Wsi wspólnie z Narodowym Bankiem Polskim [www.edufin.pl]; 2) program edukacyjny Moje Finanse dedykowany młodzieży, realizowany przez Fundację Kronenberga wraz z Fundacją Młodzieżowej Przedsiębiorczości i Narodowym Bankiem Polskim [http://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/6557.htm]; 3) projekty edukacyjne realizowane przez Fundację Krzewienia Edukacji Finansowej [www.skef.pl].

szenia świadomości finansowej (por. [Holzmann 2010, s. 21–22; Han, Sherraden 2009, s. 481]).

4. Zakończenie

Dobrze funkcjonujące społeczeństwo jest istotnym warunkiem rozwoju wolnego rynku [Szopa (red.) 2012, s. 12]. W opinii autora to społeczeństwo świadome finansowo podejmuje decyzje maksymalizujące finansowy dobrobyt. Tym samym edukacja finansowa nie powinna stanowić dobra merytorycznego, ale stać się dobrem publicznym, a świadomość finansowa, zwłaszcza wiedza finansowa czerpana z matematyki finansowej, powinna stawiać się zasobem uniwersalnym kapitału ludzkiego, nie zaś zasobem dedykowanym (terminy za: [Wilkin (red.) 2010, s. 21, 44])⁸. Aby to zrealizować, należy rozważyć wprowadzenie edukacji finansowej jako programu obowiązkowego, począwszy od najniższych stopni edukacji formalnej. Potwierdzeniem tego trendu na świecie jest umieszczenie od 2012 r. pomiaru świadomości finansowej w badaniach PISA, prowadzonych przez OECD od 1997 r. na reprezentatywnej grupie 15-latków w krajach OECD i 30 krajach niebędących członkami OECD [OECD 2013, s. 13]. W opinii Bywalca „prawo do edukacji konsumenckiej staje się jednym z najważniejszych praw człowieka [...] pełniąc przede wszystkim ważną formę ochrony konsumenta” [Bywalec 2009, s. 122]. Edukacji, która wspierana jest przez procesy socjalizacyjne oraz inne rozwiązania oparte głównie na dorobku psychologii finansowej. Do przezwyciężenia tych trudności „potrzebna jest powszechna długofalowa edukacja [...] i różnorodne formy doksztalcania [...] rynkowego, finansowego, prawnego i marketingowego” [Kłodziński 1994, s. 175–176]. Jak wskazuje Iwanicz-Drozdowska, „nabiera ona szczególnego znaczenia w gospodarstwach domowych o niskich dochodach, słabych ekonomicznie i społecznie [...]. Takim najłatwiej wpaść w pułapkę nadmiernego zadłużenia” ([Iwanicz-Drozdowska (red.) 2011, s. 15]; zob. też [Świecka 2008, rozdz. 4; Półtorak 2012, s. 160, 187–189]).

Szczególną rolę w budowaniu świadomości finansowej mają organizacje samorządowe i pozarządowe [Iwanicz-Drozdowska 2008, s. 196]. Jak wskazuje Buckland, powołując się na badania OECD, organizacje lokalne mają największą szansę dotarcia do grup najbardziej zagrożonych niską świadomością i w konsekwencji wykluczeniem finansowym, społecznym i ubóstwem [Buckland 2011, s. 38]. Tym samym inicjatywy edukacyjne i pomiar efektów na poziomie gmin mogą przynieść najlepsze korzyści dla odbiorców, a także najwięcej informacji dla badaczy. Szczególnie że dostarczają możliwości realizowania eksperymentów edukacyjnych w ramach podejścia nazywanego eksperymentalnym społeczeństwem (*experimental society*) [Diener i in. 2009, s. 61]. W podejściu tym jedne gminy traktuje się jak

---

⁸ Odnosząc się do terenów wiejskich, ale wnioski te możemy odnieść do szerokiej grupy osób o niskim poziomie świadomości.

grupy eksperymentalne (wprowadza zajęcia z edukacji finansowej), a inne traktuje jako grupy kontrolne (nie wprowadza się zajęć z edukacji finansowej). Jak wskazuje Flejterski (odnosząc się do metod eksperymentalnych): „metody te mogą stanowić ważny pomocniczy instrument badawczy [...] na przykład zachowania [...] grup społecznych lub całego społeczeństwa po wprowadzeniu określonych posunięć z zakresu polityki ekonomicznej” [Flejterski 2007, s. 184].

Literatura

- Altman M., 2012, *Implications of behavioral economics for financial literacy and public policy*, „Journal of Socio-Economics”, vol. 41(5), s. 677–690.
- Ameriks J., Caplin A., Leahy J., 2003, *Wealth accumulation and the propensity to plan*, „Quarterly Journal of Economics”, no. 118, s. 1007–1047.
- Atkinson A., Messy F., 2013, *Promoting Financial Inclusion through Financial Education: OECD/INFE Evidence, Policies and Practice*, OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, no. 34, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k3xz6m88smp-en> (1.12.2014).
- Bogacka-Kisiel E. (red.), 2012, *Finanse osobiste*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Buckland J., 2011, *Money Management on a Shoestring – A Critical Literature Review of Financial Literacy & Low-income People*, Research Paper Task Force on Financial Literacy, <http://financial-literacyincanada.com> (1.12.2014).
- Bywalec C., 2009, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bywalec C., 2010, *Konsumpcja a wzrost gospodarczy*, C.H. Beck, Warszawa.
- Diener E., Lucas R.E., Schimmack U., Helliwell J.F., 2009, *Well-being for Public Policy*, Oxford University Press, Oxford.
- Flejterski S., 2007, *Metodologia finansów. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Flejterski S., 2008, *Świadomość ekonomiczna i społeczna jako determinanta kondycji ekonomicznej gospodarstw domowych na tle badań (wtórnych i pierwotnych)*, [w:] *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, red. B. Świecka, Difin, Warszawa, s. 92–143.
- Finlayson A., 2009, *Financialisation, financial literacy and asset-based welfare*, „The British Journal of Politics and International Relations”, no. 11, s. 400–421.
- Froud J., Johal S., Williams K., 2002, *Financialisation and the coupon pool*, „Capital and Class”, no. 78, s. 119–151.
- Goszczyńska M., 2010, *Transformacja ekonomiczna w umysłach i zachowaniach Polaków*, Scholar, Warszawa.
- GUS 2013, *Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS*, GUS, Warszawa, http://old.stat.gov.pl/gus/5840_8292_PLK_HTML.htm (1.12.2014).
- Han C.K., Sherraden M., 2009, *Do institutions really matter for saving among low-income households? A comparative approach*, „The Journal of Socio-Economics”, no. 38, s. 475–483.
- Harasim J. (red.), 2010, *Oszczędzanie i inwestowanie w teorii i praktyce*, PTE, Katowice.
- Hastings J.S., Mitchell O.S., 2011, *How financial literacy and impatience shape retirement wealth and investment behaviors*, NBER Working Papers 1674, Cambridge, MA, www.nber.org/papers/1674 (1.12.2014).
- Hastings J.S., Madrian B.C., Skimmyhorn W.L., 2012, *Financial Literacy, Financial Education and*

- Economic Outcomes*, NBER Working Paper 18412, Cambridge, MA, <http://www.nber.org/papers/w18612.pdf> (1.12.2014).
- Holzmann R., 2010, *Bringing Financial Literacy and Education to Low and Middle Income Countries: The Need to Review, Adjust, and Extend Current Wisdom*, IZA Discussion Paper no. 5114, <http://ftp.iza.org/dp5114.pdf> (1.12.2014).
- Iwanicz-Drozdowska M., 2008, *Bezpieczeństwo rynku usług finansowych*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Iwanicz-Drozdowska M., 2009, *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Iwanicz-Drozdowska M. (red.), 2011, *Edukacja i świadomości finansowa*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Johnson E., Sherraden M.S., 2007, *From financial literacy to financial capability among youth*, „Journal of Sociology & Social Welfare”, vol. 34(3), s. 119–146.
- Kłodziński M., 1994, *Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jako niezbędny element rozwoju rolnictwa*, [w:] *Problemy integracji rolnictwa polskiego z Unią Europejską*, red. A. Kwieciński, H. Runowski, J. Wilkin, Fundacja SGGW, Warszawa, s. 169–178.
- Komisja Europejska 2008, *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 44/74, Opinia Europejskiego Komitetu Społecznego w sprawie: Kredyty a wykluczenie społeczne w społeczeństwie dobrobytu*, 2008/C 44/19, 16.02.2008, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=urisrv:OJ.C_.2008.044.01.0074.01.POL (1.12.2014).
- Korenik D., 2009, *Odpowiedzialność banku komercyjnego. Próba syntezy*, Difin, Warszawa.
- Kozak M.W., 2008, *Wykluczenie – rozwój – przestrzeń*, [w:] *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, red. M. Jarosz, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 211–242.
- Kozarzewski P., 2008, *Wykluczenie edukacyjne*, [w:] *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, red. M. Jarosz, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, s. 137–177.
- Lusardi A., Mitchell O.S., 2006, *Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing*, Pension Research Council Working Paper, 1, The Wharton School, www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/FinancialLiteracy.pdf (1.12.2014).
- Lusardi A., Mitchell O.S., 2013, *The economic importance of financial literacy – theory and evidence*, NBER Working Paper 18952, Cambridge, MA, www.nber.org/papers/w18952 (1.12.2014).
- Lusardi A., Mitchell O.S., Curto V., 2009, *Financial Literacy among the Young: evidence and implications for Consumer Policy*, NBER Working Paper 15352, <http://www.nber.org/papers/w15352> (1.12.2014).
- Lusardi A., Tufano P., 2009, *Debt Literacy, Financial Experiences, and Overindebtedness*, NBER Working Paper 14808, Cambridge, MA, www.nber.org/papers/w14808 (1.12.2014).
- Maciejasz-Świątkiewicz M., 2013, *Wykluczenie finansowe i narzędzia jego ograniczania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Meza D. de, Irlenbusch B., Reyniers D., 2008, *Financial Capability: A Behavioural Economics Perspective*, Consumer Research 69, Financial Services Authority, London, <https://www.fca.org.uk/static/fca/documents/research/fsa-crpr69.pdf> (1.12.2014).
- Murray T.C., 2011, *Financial Literacy A Conceptual Review, Research Paper Task Force on Financial Literacy*, <http://financialliteracyincanada.com> (1.12.2014).
- OECD 2005, *Improving financial literacy: analysis of issues and policies*, OECD Publishing, www.oecd.org/finance/financial-education/37742200.pdf (1.12.2014).
- OECD 2009, *Financial Literacy and consumer Protection. Overlooked Aspects of the Crisis*, OECD Publishing, www.oecd.org/finance/financial-markets/43138294.pdf (1.12.2014).
- OECD 2013, *PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy*, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264190511-en> (1.12.2014).

- Półtorak B., 2012, *Kredytowanie potrzeb gospodarstw domowych*, [w:] *Finanse osobiste*, red. E. Bogacka-Kisiel, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 152–202.
- Roy A., 2010, *Poverty Capital: Microfinance and the Making of Development*, Routledge, New York.
- Roland-Levy C., 2004, *W jaki sposób nabywamy pojęcia i wartości ekonomiczne*, [w:] *Psychologia ekonomiczna*, red. T. Tyszka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 277–299.
- Sherraden M., 2010, *Financial Capability: What is It, and How Can It Be Created?*, CSD Working Papers, Center for Social Development, University of Missouri – St. Louis, s. 10–17. csd.wustl.edu/Publications/Documents/WP10-17.pdf (1.12.2014).
- Smyczek S., 2013, *Nowe trendy w zachowaniach konsumentów na rynkach finansowych*, Placet, Warszawa.
- Szopa B., Szopa A., 2011, *Wykluczenie finansowe a wykluczenie społeczne*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe nr 11, Kraków.
- Szopa B. (red.), 2012, *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, Wydawnictwo UEK, Kraków.
- Ślęzak E., 2012, *Wykluczenie społeczne. Ubóstwo i bogactwo z perspektywy socjologicznej*, [w:] *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, red. B. Szopa, Wydawnictwo UEK, Kraków, s. 138–169.
- Świecka B., 2008, *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywa ekonomiczna i społeczna*, Difin, Warszawa.
- Świecka B. (red.), 2014, *Współczesne problemy finansów osobistych*, CeDeWu, Warszawa.
- The World Bank, 2014, *Global Financial Development Report 2014: Financial Inclusion*, World Bank, Washington, DC, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTGLOBALFINREPORT/0,contentMDK:23489619~pagePK:64168182~piPK:64168060~theSitePK:8816097,00.html> (1.12.2014).
- Van Rooij M., Lusardi A., Alessie R., 2007, *Financial literacy and stock market participation*, NBER Working Papers no. 13565, Cambridge, MA, www.nber.org/papers/13565 (1.12.2014).
- Wąsowicz-Kiryło G., 2008, *Psychologia finansowa. O pieniądzach w życiu człowieka*, Difin, Warszawa.
- Willis L.E., 2011, *The Financial Education Fallacy*, „American Economic Review”, vol. 101(3), s. 429–434.
- Wilkin J. (red.), 2010, *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Zaleskiewicz T., 2011, *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.